

Vesna Elez

ŠTA JE PISAC HTEO DA KAŽE? PITANJE INTELIGENCIJE I GLUPOSTI U BUVARU I PEKIŠEU GISTAVA FLOBERA

Nedovršeni roman Gistava Flobera *Buvar i Pekiše* jedno je od najzanimljivijih dela svet-ske književnosti koje i u dvadeset i prvom veku deluje avangardno. Urnebesna satira u kojoj dva činovnika, Buvar i Pekiše, odlučuju da napuste Pariz i posvete se poljoprivredi, hemiji, medicini, biologiji, geologiji, arheologiji, istoriji, književnosti, gimnastici, filozofiji, teologiji i pedagoškom radu, čitaocu jasno pokazuje Floberov prezir prema francuskom buržoaskom društvu devetnaestog veka. Čitajući o njihovim katastrofalnim pokušajima da ovladaju naukom i silnom naučnom literaturom u ovoj karikaturi filozofskog romana čitalac, iako uživa u Floberovom majstorskom postupku, ne može a da ne oseti i neku vrstu nelagode, neku vrstu zebnje. Ovaj roman je poslednje Floberovo delo, posthumno objavljeno 1881. godine, nakon piščeve iznenadne smrti 8. maja 1880. godine. Nelagoda koju čitalac oseća uprkos nezadrživom smehu i humoru svakako je vezana za gorčinu poslednjih piščevih godina. „Tužna groteska“ koju je Flober želeo da prikaže osvetljava dvostrukost satiričke oštrice: ismevajući buržoaske konvencije i stereotipe, Flober znalački dozira i vrline glavnih junaka, preko kojih čitalac shvata i tragičnu komponentu čovekovog položaja u celini i kritiku ljudske ohole težnje ka izvesnosti i sigurnosti. Stapajući glasove u pripovedanju, Flober čitaoca dovodi u još složeniju situaciju. Iako je svestan velikih intelektualnih nedostataka glavnih junaka, čitalac, upravo zbog narativnog postupka u kojem Flober ne dozvoljava jasnu identifikaciju glasova, ostaje zbunjen: iako mu se na prvi pogled čini da su Buvar i Pekiše glupi i naivni, pita se da li je to stvarno tako.

Inteligencija subjekta

Flober, da bi proizveo njemu tako drage efekte iz *Kandida*, opredeljuje se za ironijski obrazac, vrlo drevan, koji su koristili Petronije, Rable, Servantes, Volter. Ovaj književni postupak suočava naivnog junaka, bez praktičnog životnog iskustva, sa realnošću: burleskni susret junakovih ubeđenja sa stvarnošću uvek obezbeđuje izrazito komične efekte.

Osnovno obeležje kojim ova „metoda“ ostvaruje sve prednosti je *naivnost protagoniste*. U stvari, glavni lik se nalazio van životnog vrtloga zbog svog privilegovanog položaja, svog obrazovanja ili usled sticaja okolnosti. Zatim se njegov veliki polet kosi sa pravilima koja važe u stvarnosti. Junaci poslednjeg Floberovog dela dele ovu vrstu naivnosti i opčinjeni su knjigama. Knjige su njihova stvarnost.

Buvar i Pekiše su zaokupljeni svojim zanimanjem prepisivača. Povlačenje i uranjanje u svet knjiga podvlači njihovu naivnost. Ovu neiskvarenost potvrđuje i potpuna Pekišeova

čednost, koji je „u pedeset drugoj godini, i pored boravka u prestonici, još uvek bio nevin“.¹

Pitanje koje se odmah postavlja, nakon susreta Buvara i Pekiše, i sve dok traju njihovi učeni podvizi, odavno je poznato: jesu li oni inteligentni? Iako je piščeva namera da napiše farsu kritičke enciklopedije dovoljan ironijski indikator, čitalac je zbunjen mentalnim kvalitetima koje ispoljavaju Buvar i Pekiše. Floberova ambivalentna fascinacija glupošću nije dovoljna da bi se potpuno odgonetnuo njegov šifrovani plan. Inteligenciju i glupost nije tako lako razlučiti, podvlači Flober u pismu od prvog avgusta 1855: „Glupost nije s jedne, a Duh s druge strane. To je kao Porok i Vrlina. Zaista je bistar onaj ko ih razlikuje.“²

Izgleda da je pitanje teško, bez zadovoljavajućeg odgovora. Mišljenje da bi dvojica inteligentnih prepisivača napisala *Rečnik otrcanih misli* u drugom tomu, a da bi ga dva glupana prepisivala,³ ne daje uputstvo za razumevanje onog što čitamo. Emil Fage smatra da pitanje inteligencije pre osvetljava pisca nego likove:

„Flober je bio takav šeret da nije mogao da odoli zadovoljstvu iznalaženja zrnca gluposti kod pametnog čoveka, što je uostalom uvek moguće. Ovako u *Buvaru i Pekišu* raskrinkava pogrešnu želju da junaci uvek budu glupi, čak i kad imaju delimično tačne ideje, te je tako onda pisac taj koji ne ispoljava sasvim pouzdano zdrav razum; a činjenica da misli da su sve ideje koje razmatraju njegovi zaprepašćeni junaci pomalo smešne čini da smatramo da i nije toliko inteligentan kao što misli. Ovo *Buvaru i Pekišu* daje izgled koji vara i dvostruki aspekt koji u našem duhu budi stalnu neizvesnost.“⁴

Pretežno se prihvata mišljenje da protagonisti nisu ni pametni ni glupi ili da su i pametni i glupi.⁵ Stefani Dor-Krulle ispravno primećuje da su ova dva lika ipak obdarena izvesnom inteligencijom, budući da je njihova osnovna motivacija želja da izađu iz neznanja.⁶

Ova „funktionalna osrednjost“ rezultat je stapanja burlesknog, gorčine i komičnog. Ona pokazuje recept koji je Flober već ranije primenjivao na Šarla Bovarija: pomešati karakterne crte koje nisu izrazito protivrečne, na primer glupost i vernost, odgovornost i naivnost.

Kao što se često ističe, Buvar i Pekiše su stekli određeno obrazovanje i donekle napredovali. Iako njihovi empirijski poduhvati ne uspevaju, pisac stapa glasove u pripovedanju

¹ Gistav Flober, *Buvar i Pekiše*, prev. Dobrila Stošić, Beograd, Novo pokolenje, 1953, str. 61.

² *Correspondance*, t. II, str. 585–586.

³ Antoine Compagnon, „Comme si le cœur de l'humanité entière...“, u *Bouvard et Pécuchet centenaires*, textes réunis par Dominique-Gilbert Laporte, Paris, Éditions du Seuil, 1981, str. 22.

⁴ Émile Faguet, *Flaubert*, Paris, Hachette, 1906, str. 134.

⁵ Antoine Compagnon, *op. cit.*, str. 23. Videti i studiju Stéphanie Dord-Crouslé, „*Bouvard et Pécuchet*“ de Flaubert, une „encyclopédie critique en farce“, Paris, Belin, 2000, str. 37: „Izgleda da je najbolje reći da su Buvar i Pekiše obdareni funkcionalnom osrednjošću, koja je zamišljena u skladu sa unutrašnjom koherencijom dela i sa uslovima za ostvarenje njegovog plana (odnosno njegove 'poetike')“.

⁶ Stéphanie Dord-Crouslé, *op. cit.*, str. 39.

i to tako da ne znamo kome da ih pripišemo. Kada čitamo uputstva za zdrav i uredan život, na primer, iako jasno uočavamo namerno preuzete stereotype, ne znamo tačno ko govori:

„Čaša vode ujutru je opasna. Svako piće ili jestivo bilo je praćeno sličnom opomenom ili rečima: 'rđavo! – čuvajte se preteranosti! – ne odgovara svima!'. Zašto rđavo? Gde je preteranost? Kako znati da li vam ta i ta stvar odgovara?“⁷

Bilo kako bilo, Buvar i Pekiše napreduju iz radoznalosti: „Obaveštavali su se o otkrićima, čitali prospekte, i zahvaljujući ovolikoj radoznalosti inteligencija im se razvi.“⁸ Još neki znakovi inteligencije se javljaju – pre nego što će napustiti Pariz, shvatili su da im se gadi njihov kancelarijski posao: „Jednoličnost kancelarije postajala im je mrska (...) Neka da su bili skoro srećni; ali otkako su se međusobno više cenili njihov ih je posao unižavao, i oni su pojačavali tu odvratnost jedan kod drugog, uzajamno ushićivali, kvarili se.“⁹ Osetljivi su na ideju o smaku sveta i čak sposobni za pesimizam. Ponovo im pisac priskače u pomoć stapanjem glasova. Najpre Buvar želi da istakne da svet ne mora odmah propasti:

„– Još nismo do toga došli – reče Buvar.

– Nadajmo se – odvratni Pekiše.

Kako bilo! Tek taj svršetak sveta, ma kako dalek bio, oneraspoloži ih i, jedan kraj drugog, hodali su u tišini po šljunku.“¹⁰

Veliki događaj, veliki preokret nastaje u trenutku njihovog prosvetljenja, kada spoznaju svoju nadmoć u osmom poglavlju: „Onda se u njihovom duhu razvi jedno žalosno svojstvo, svojstvo da vide glupost i da je više ne podnose. Beznačajne stvari su ih žalostile: reklame u novinama, profil nekog građanina, neko glupo razmišljanje koje su slučajno čuli.“¹¹ Flober se poigrava hermetičnom simbolikom broja osam, koji označava promenu, okultno, duboki psihološki preokret i smrt. Tada junaci dele autorovo mišljenje, dele odvratnost prema gluposti, kao i u drugom poglavlju: „Zgađeni na svet, odlučiše da više nikog ne viđaju, da žive isključivo u svojoj kući, za same sebe.“¹²

Ovaj ključni preokret otvara novi problem: ovakav osvrt na glupost ne potvrđuje rudimentarnu inteligenciju Buvara i Pekišea, već pokazuje neverovatan stepen očiglednosti gluposti – čak i dva pisara uspevaju da je primete! Primer iz četvrtog poglavlja, o teškoćama pisanja istorije, to potvrđuje:

„– Kad bismo napisali život vojvode od Angulema?

– Pa to je bio glupak! – odgovori Buvar.“¹³

⁷ *Buvar i Pekiše*, str. 70.

⁸ *Ibid*, str. 15.

⁹ *Ibid*, str. 15–16.

¹⁰ *Ibid*, str. 82.

¹¹ *Buvar i Pekiše*, str. 211.

¹² *Ibid*, str. 52.

¹³ *Ibid*, str. 113.

Možemo čak reći da je dvostrukost intelektualnog statusa Buvara i Pekišea osovina Floberove „metode“. Takav problematičan status omogućava mu da od nauke koja želi da postane religija načini burleskni teatar, a da je ne izvrgne ruglu u potpunosti, jer se uvek može tvrditi da Buvaru i Pekišeu, likovima sumnjive inteligencije, zapravo nedostaje metoda. Ambivalentna inteligencija je, između ostalog, i paravan za napad na naučne zilote, na čisti i uzročni empirizam koji želi da zauzme mesto religije. U ovom smislu, slažemo se sa konstatacijom Emila Fagea da razočaranja Buvara i Pekišea ništa ne dokazuju.¹⁴ Iako je ovaj zaključak sasvim opravdan, pogledajmo neke od važnih postupaka pomoću kojih Flober nijansira osobine svojih junaka, naročito njihovu inteligenciju.

Prepisivanje

Ne treba izgubiti iz vida da ovo priznavanje opšte gluposti predstavlja neposredan motiv za pisanje drugog toma *Buvara i Pekišea*. Rene Dimenil je već pokazao da Kopija nije bila zamišljena kao puka mehanička delatnost, niti kao čisto prepisivanje; naprotiv, ona je trebalo da podrazumeva svestan izbor.¹⁵ Dimenil potkrepljuje svoje mišljenje Floberovom namerom da ubaci dijaloge i razgovore prepisivača da bi ublažio automatizam i suvoparnost teksta.¹⁶ Druga hipoteza podrazumeva da junaci slučajno nalaze Zbirku gluposti, ali postaje jasno da je oni prave – u svakom slučaju, ova opcija pretpostavlja da je vreme u kojem su glavni junaci živeli toliko buržoasko i groteskno da oni ni ne mogu da naiđu na nešto lepo i plemenito, izuzev knjiga.¹⁷

Drugi nezaobilazni moment: u scenarijima koje je Flober ostavio, nalazimo sledeće: među starim hartijama koje su prikupili nalazi se poverljivi izveštaj doktora Vokorbeja upućen prefektu, na njegov zahtev da proveriti da li su dva činovnika opasni ludaci:

HII = zaključak

Jednog dana nalaze (u starim hartijama iz fabrike) koncept Vokorbejevog pisma gospodinu prefektu.

¹⁴ Émile Faguet, *op. cit.*, str. 135.

¹⁵ René Dumesnil, Introduction pour *Bouvard et Pécuchet*, Paris, Société les Belles Lettres, 1945, str. CXVII: „Njihov rad nije automatski kao rad prepisivača računara. Inteligencija tu nalazi svoje mesto. Oni su 'objektivni' poput Flobera. (...) U poslednjim scenarijima nalazimo nekoliko suštinskih pokazatelja. Rečnik otrcanih misli dobija svoje mesto u 'prepisivanju' Buvara i Pekišea – još jedan dokaz da reč 'prepisivanje' treba shvatiti u širem smislu od pukog doslovnog prepisivanja dokumenata, rukopisa ili štampanog materijala, jer je, po svemu sudeći, reč o originalnom pisanju, o ličnom radu.“

¹⁶ *Ibid.*, str.

¹⁷ Pogledati predgovor kritičkom izdanju *Buvara i Pekišea*, Gustave Flaubert, *Bouvard et Pécuchet*, édition critique par Alberto Cento, Napoli, Istituto Universitario Orientale et Paris, Nizet, 1964, str. XXV. Cento ističe Floberovu belešku u kojoj pisac isključuje prepisivanje knjiga zbog „oskudice u novcu“ svojih junaka, jer nikada ne bi imali dovoljno novca da nabave sve te silne knjige. Ova beleška kasnije nestaje, Cento smatra iz drugih razloga: kako bi Flober uopšte mogao da uključi Šekspirove ili Servantesove tekstove u „apsurdno groteskni buržoaski svet?“

Prefekt ga je pitao da li su Buvar i Pekiše opasni ludaci. Doktorovo pismo je poverljivi izveštaj koji objašnjava da su to dve bezazlene budale. Pošto rezimira sve njihove radnje i misli, ono mora predstavljati kritiku romana za čitaoca.

– Šta da radimo s ovim? – Nema razmišljanja! Prepisujemo! Treba ispuniti stranicu, dovršiti „spomenik“. – Jednakost svega, dobrog i lošeg, Lepog i ružnog, beznačajnog i osobenog. Samo su pojave stvarne. –

Završiti prizorom dvojice čovečuljaka nadnesenih nad radnim stolom, kako prepisuju.¹⁸

Ovde se ne radi samo o odluci o prepisivanju, uprkos svemu, kao što pokazuje Dime-nil. Ovo je prvorazredni intertekstualni pokazatelj: povratak *Don Kihotu*. Sećamo se kako skočava Servantesov junak: bolestan i iscrpljen svojim dugim jurišom, treba da sastavi testament i da se odrekne svojih pređašnjih ideja, da prizna svoje ludosti. Alonso Kihano to čini, lišen svog viteškog dvojnika. Ovo je možda jedan od retkih pravih preteča tužne groteske. Međutim, Buvar i Pekiše, uprkos „velikim preispitivanjima savesti“, odlučuju da prepisuju.

Gađenje prema gluposti u prvom tomu je dakle razlog za postojanje drugog: može-mo li smatrati da se inteligentno držanje javlja kada postaju pisci, kada odlučuju da to postanu? Radi li se i o farsu romana o umetniku? *Buvar i Pekiše* je sve ovo odjednom. Promena prvobitne namere, gde ih je pisac zamišljao kao groteskne likove, kao otelotvorenje veka buržoaske gluposti, završava se tako što im daruje milost pisanja, gde su, kao što tvrde mnogi kritičari, nosioci autorovih ideja. Za promenu prvobitne namere postoji više razloga, od kojih je jedan neporecivo roditeljstvo koje povezuje Flobera sa njegovim junacima. Kao u svakoj zajednici koja traje dovoljno dugo da bi postala redovna, osobine članova se prepliću. Ovo nije samo prosta konstatacija napora koji je Flober uložio da bi primenio svoj plan, već je to i dokaz kako je izuzetno teško povinovati se dogmi o bezličnosti u pisanju. Možda bi položaj pisara u drugom tomu predstavljao taj željeni ideal – postaviti Zbirku gluposti, biti prisutan, a nevidljiv, ostvariti stari Floberov san. Tako pisanje *Buvara i Pekišea*, u stvari, obiluje promenama i prelazima – ostaje da otkrijemo jesu li te promene i prelazi namerni ili spontani. Za Dimenila je nesporno da su protagonisti postali „simpatični“ autoru – ova simpatija ga podstiče na „karikaturu sopstvenog karaktera“.¹⁹

Fage, jedan od retkih kritičara koji ističu da je *Buvar i Pekiše* nedovršeno delo – ne treba dakle žuriti sa zaključcima – ne propušta, međutim, da omalovaži, iz ko zna kojih razloga, Floberov poduhvat. Tvrdi da je Flober „želeo sve da razume, ne da bi shvatio, već da sazna kako se treba ponašati ako hoćemo da ništa ne razumemo“, i dodaje, opominjući: „Primetite igru koja ne samo da je detinjasta, niska, nedostojna čoveka, već i vrlo opasna“.²⁰ Fage je shvatio opasnost ovog stručnog ispitivanja gluposti koje, preruseno u priču o dva činovnika-prepisivača, krije filozofsku vrednost, i, što je još opasnije, istinu. Trebalo je da prođe mnogo godina da bismo razumeli da Floberov projekt ima estetički i skeptički zna-

¹⁸ *Scénarios*, éd. Claudine Gothot-Mersch, str. 443.

¹⁹ René Dumesnil, *op. cit.*, str. CX.

²⁰ Citirano u René Dumesnil, *Introduction, Bouvard et Pécuchet*, str. CLXXXII.

čaj, da je priča o dva prepisivača „lažno jednostavna“.²¹ Postoje i drugi simptomi u prvom tomu koji ih približavaju inteligenciji i osetljivosti.

Melanholija, misao o smrti

Buvar i Pekiše stiču svest o smrti. Ovaj važan događaj označava otvorenost duha. Inteligencija je neophodan preduslov za melanholiju. Međutim, pre melanholije stupa na scenu metafizički strah. Dijalektika života i smrti vidljiva je u procesu đubrenja:

„U njegovo su dvorište donosili lešine životinja kojima je đubrio svoju zemlju. Raskomadane strvine razasute su bile po poljima. Buvar se osmehivao usred toga kužnog smrada. Jedna pumpa nameštena na kolicima pljuvala je tečno đubre na useve. Onima koji su se gadili, on je odgovarao:

– Ali to je zlato, to je zlato!“²²

Ples smrti u *Buvaru i Pekiše* počinje vrlo rano. Njegovi vesnici, kao što je buđanje konzervi, propadanje i pustošenje polja sa usevima, započinju učenje o sveprisutnosti smrti. Još eksplicitniji nagoveštaji nalaze se u drugom poglavlju, nakon oduševljenja medicinom, nakon ispitivanja kostura koji su videli kod gospodina Vokorbeja i njihove odluke da nabave jedan kostur za sebe:

„Kostur ih iznenadi isturenosću vilice, rupama očiju, užasnom dužinom ruku. Nedostajalo im je neko delo koje bi to objasnilo; odoše ponovo do gospodina Vokorbeja, i, zahvaljujući priručniku Aleksandra Lota, naučiše delove kostura, u čudu ostajući pred kičmenim stubom, koji je, kažu, šesnaest puta jači nego da ga je Tvorac načinio pravim.

– Zašto baš šesnaest puta?“²³

Melanholija dostiže svoj vrhunac s idejom o samoubistvu. Primetimo da je ideja o samoubistvu često jedno od Đavolovih lica, ideja o ništavilu. Buvar i Pekiše, do kojih dopire pomisao o ništavilu, razmišljaju o problemu samoubistva:

„I pretresoše pitanje samoubistva.

U čemu leži zlo ako se odbaci teret koji vas pritiska? I počini delo koje ne škodi nikome? Ako bi ono vređalo boga, zar bi mi imali tu moć? To nije kukavičluk, ma

²¹ Jorge Luis Borges, „Vindicación de Bouvard et Pécuchet“, *Discusión*, Madrid, Alianza Editorial, 1999, str. 192 i 176. Borhes pokazuje da je Flober, „(koji, naposletku, nije radio na strogoj demonstraciji, na *Destructio Philosophorum*, već na satiri), bez problema mogao da se ogradi tako što će svoje poslednje sumnje i strahove poveriti dvema neodgovornim osobama“, str. 177.

²² *Buvar i Pekiše*, str. 36.

²³ *Ibid*, str. 57–58.

šta se govorilo, i lepa je bezočnost izrugati se, makar i na svoju štetu, onome što ljudi najviše cene.“²⁴

Flober, kao u mnogim drugim situacijama gde je reč o nekoj važnoj temi, poseže za polifonijskim principom. Neodređenost govorne situacije ne dozvoljava nam da pronađemo čvrstu tačku oslonca. Ko govori? Situacija je još složenija kada se slobodni indirektni ili slobodni direktni govor ne pripisuje ni jednom ni drugom junaku, ili kada iskaz podseća na solilokvij gde se „mi“ odnosi na ljudski rod. Pitanje samoubistva spada u „neutralne“ iskaze koji se odlikuju odsustvom očigledne ironije. Reći ćemo da Flober ovde ne želi da prikaže čistu grotesku – odsustvo odgovora nadoknađuje prisustvovanje ponoćnoj misli 24. decembra, jednom od retkih datuma u romanu – ona govori o iskustvu samog Flobera koji premešta svoje junake u crkvu gde ih osvaja blaženstvo:

„Sveštenik pokaza hostiju na kraju svojih ispruženih ruku, podignutih što je moguće više. Onda izbi vesela pesma koja je pozivala svet da se pokloni Kralju anđela. Buvar i Pekiše, nehodično, pridružiše se i osećali su kao da se neka zora rađa u njihovoj duši.“²⁵

Stvarno suočavanje sa očiglednom ograničenošću fizičkog života zbilo se u osmom poglavlju, kada nailaze na pseću lešinu. Ovaj tužni prizor raspadanja ganuo je Buvara i Pekišea: „Bila ih je obuzela misao o smrti. Razgovarahu o njoj na povratku.“²⁶ Ponovo pripovedanje stapa glasove i ne znamo kome da pripišemo nastavak razmišljanja o smrti:

„Na kraju krajeva ona ne postoji. Pretvaramo se u rosu, u povetarac, u zvezde. Postajemo deo soka drveća, sjaja dragog kamenja, perja ptica. Vraćamo Prirodi ono što nam je pozajmila, i Ništavilo pred nama ne sadrži ničeg što bi bilo strašnije od Ništavila koje se nalazi iza nas.

Pokušavali su da ga zamisle pod vidom guste noći, jame bez dna, neprekidne nesvesti; sve je drugo više vredelo od ovog jednolikog, apsurdnog i beznadežnog života.“²⁷

Od presudne je važnosti određivanje nivoa u ovom kratkom pasusu. Nemoguće je utvrditi kome pripadaju ove ideje. Da li su ovo preuzete fraze, citirani panteistički govor ili lično autorovo ubeđenje? Lirski ton zbunjuje; ovo „mi“ upućuje na protagoniste kao i na sveznajući glas. Vidimo, i to je neobično važno, da Buvar i Pekiše *pokušavaju da zamisle smrt*, da pronađu njenu predstavu. U svakom slučaju, zaključak da „ovaj jednoliki, apsurdni i beznadežni život“ predstavlja jasan simptom melanholije, koja je, prema *Rečniku otrcanih misli* – „znak uzdizanja duha i plemenitosti srca“.²⁸ Kao i u mnogim drugim važ-

²⁴ *Buvar i Pekiše*, str. 213.

²⁵ *Ibid*, str. 215.

²⁶ *Ibid*, str. 213.

²⁷ *Ibid*.

²⁸ *Le Dictionnaire des idées reçues*, str. 540.

nim situacijama, Flober čini narativnu situaciju dvosmislenom i nejasnom, tako da čitalac ima utisak da Buvar i Pekiše postaju mudriji.

Dva epistemološka ugovora – kako prihvatamo ideje?

Možda je dobar trag za odgonetanje enigme inteligencije dvojice pisara razmatranje romaneskonog okvira, odnosno formalnih kalupa koje je Flober primenjivao.

Problem stereotipa i klišeja se nameće. Međutim, treba jasno razdvojiti *Rečnik otrcanih misli* od stereotipa na koje nailazimo u *Buvaru i Pekišeu*. U *Rečniku* se radi o dvostrukom preuzimanju: prvo se odnosi na buržoaske stereotipe i klišeje iz devetnaestog veka, a drugo vrši Flober. Buvar i Pekiše se još uvek nalaze u prvoj fazi.

Džon Grin ispituje epistemološku vrednost „otrcane misli“ iz *Rečnika* i ističe njene osobine: ona je negativna – formira se u odnosu na stereotip, predrasudu i uništava je; dijalektična je, jer želi da bude sveobuhvatna – da obuhvati negaciju i afirmaciju.²⁹ Ova dijalektika ne dopire do Buvara i Pekišea. Ova vrsta ideja nije namenjena protagonistima Floberovog romana na početku njihovog poduhvata. Grin ima na umu opšta mesta, odnosno klišeje kada govori o romanu: „Na prvim stranicama romana vidi se da su stereotipi neophodni za pravilno funkcionisanje društva; oni predstavljaju jedinu dodirnu tačku među glavnim junacima. Oni obezbeđuju komunikaciju, garantujući ista mentalna stremljenja pojedinaca – tako se socijalna kohezija zasniva na opštoj gluposti“.³⁰

Ono što nam se čini važnijim jeste konstatacija o mentalnom sklopu Buvara i Pekišea: „Duh, kod Buvara i Pekišea, nikako nije prazan list hartije na kojem bi trebalo upisivati saznanja, već jedno konkretno mesto, već popunjeno, gde nove ideje nalaze svoje mesto samo ukoliko premeštaju ili menjaju već postojeće ideje.“³¹ U ovom smislu, kliše predstavlja pravu epistemološku prepreku.

Određena razlučivanja mogla bi da rasvetle gnoseološku problematiku junaka. Prvo treba razlikovati parodijski okvir filozofskog romana, koji je *eo ipso* epistemološki, budući da uvek govori o znanju – junak filozofskog romana je nosilac filozofskih ideja. Druga nit je nit obrazovnog romana – ovde je obrazovni proces pravo empirijsko iskustvo, jer ga nauka zahteva. Komično, burleskno i tragično počinjavaju na razlici između ova dva formalna ugovora – dvojica prepisivača obuhvaćeni su „naučnim“ okvirom dok prolaze kroz enciklopedijski kurikulum.

Repertoar epistemologije, kao nauke o saznanju, pokazuje se korisnim. Primetićemo da je prilježnost prepisivača uglavnom empirijska. Empirizam tvrdi da je znanje rezultat čovekovog iskustva. Ono što Buvar i Pekiše primenjuju nalik je naivnom empirizmu, koji smatra da naši pojmovi i ideje moraju da se ispituju u stvarnosti i nakon toga prihvate ili

²⁹ John Greene, „Structure et épistémologie dans *Bouvard et Pécuchet*“, u *Flaubert et le comble de l'art. Nouvelles recherches sur „Bouvard et Pécuchet*“, Paris, SEDES-CDU, 1981, str. 111. Ovde se daje posebno značenje ovoj reči: „Reč epistemologija ovde nema svoje usko značenje proučavanja metoda u nekoj nauci, već se uzima u značenju filozofije nauke (gde se i reč nauka shvata u širem značenju)“.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*, str. 115.

odbace, u zavisnosti od stepena njihovog poklapanja, odnosno njihovog saobražavanja sa posmatranim činjenicama. Empirizam je po definiciji proces učenja i pripada nauci. Burleskno u *Buvaru i Pekišu* potiče od ovih provera u stvarnosti koje oni ne sprovode kako treba. Teoriji saglasja ovde se zadaje težak udarac, jer farsa i satira žele da ukažu na činjenicu da stvarnost nikada ne odgovara našim predstavama.

Da je Flober želeo da pokaže propuste u temeljima svakog znanja je bez sumnje tačno, ali da li je želeo da pokaže i autističnu usamljenost naših sazajnih moći? Buvar i Pekiše su žrtve knjiškog znanja, koje karakteriše odgovarajući odnos između označitelja i označenog, kao u jeziku,³² ali čini se da su Buvar i Pekiše posrednici preko kojih Flober želi da potkopa svaku vrstu pogrešne kritike znanja. Po mišljenju Lea Bersanija, Flober je želeo da diskredituje kritiku: „Drugim rečima, prelazak [na Stvarno], kao i roman u celini ne govore ‘o’ manjkavostima sazajnih moći Buvara i Pekiša ni o stanju ljudskog znanja u nekoj posebnoj oblasti; pre će biti da Flober potire svaku vrstu ontologije koja bi dozvolila takvu kritičku nameru. Ljudsko znanje je istovremeno odvojeno od svog izvora i od svoje recepcije.“³³

Greška u metodi ili nedostatak inteligencije?

Uprkos „funkcionalnoj osrednjosti“ protagonista, svakom čitaocu je jasno da Buvar i Pekiše imaju neki veliki nedostatak. Od samog početka, satira i farsa namerno karikiraju pogrešnu metodu prepisivača, a da bi roman opravdao ovakvu burlesknu potku, sigurno je da junaci neće pronaći valjanu metodu. Kao što smo već mogli da primetimo, njihova inteligencija je problematična, ali ih ipak ne doživljavamo kao glupane upravo zbog njihove želje da izađu iz neznanja. Činjenica da nisu u stanju da uoče veliki jaz između svojih verovanja i stvarnosti, kao i njihova nesposobnost da utvrde uzroke pojava, ugrožava im opstanak. Međutim, oni se na čudesan način održavaju. Čitalac zatim vidi da žele da se dokopaju znanja, vulgarizovanog ili ne, koje nalaze u udžbenicima i priručnicima. Potom im nedostaje umeće, praktična primena, koja predstavlja neophodni prelaz ka uspešnom izvršenju svakog poduhvata.

Takođe zapažamo da Buvar i Pekiše ne povezuju stečena znanja. Svaki put počinju od nule, kao da im već naučene lekcije ničemu ne služe. Njihov osnovni nedostatak je nesposobnost apstrakcije. Žil Granže smatra da je njihov osnovni problem nemogućnost *prosuđivanja*.³⁴ Ova sposobnost primene „apstraktnog znanja na pojedinačne slučajeve“ osnovni je pokazatelj inteligencije i, po Granžeovom mišljenju, njegovo odsustvo ukazuje

³² Videti Charles Bernheimer, „Linguistic Realism in Flaubert's *Bouvard et Pécuchet*“, *Novel*, VII, 1974, str. 143.

³³ Leo Bersani, „Flaubert's Encyclopedism“, *Novel*, XXI, 1987–1988, str. 141.

³⁴ Gilles G. Granger, „Savoir scientifique et défaut de jugement dans *Bouvard et Pécuchet*“, *Littérature*, n° 82, mai 1991, str. 93: „Ono što im je oduvek nedostajalo, čak i kad su sticali čitavu enciklopediju znanja, to je *prosuđivanje*. Biće nam dopušteno da ovde ovoj reči damo njen pun smisao, jednostavan i dubok koji filozofi koriste još od Kanta. (...) Jednostavnije rečeno, treba primeniti apstraktno znanje na uvek pojedinačne slučajeve ili prepoznati koje opšte znanje treba primeniti na te posebne slučajeve.“

na glupost. Naša primedba tiče se onog što Granže podrazumeva, a to je da je nedostatak glavnih junaka odsustvo moći povezivanja. Pošto je saznanje sintetičke prirode, Buvar i Pekiše, zbog već pomenute mane, nikako da dođu do njega. Međutim, mišljenje da je njihov glavni problem isključivo metodološke prirode, činjenica da „nisu mogli da nauče umeće učenja“³⁵, staje u odbranu protagonista.

Knjige su krive za sve

Floberov skepticizam ne ukazuje samo na nedostatke glavnih likova. Oni nisu jedini nosioci teškoće u razumevanju – amalgam pogrešnog epistemološkog truda sačinjen je od neraskidive veze glavnih junaka sa knjigama, čija je odgovornost takođe značajna.

Najvažniji problem u vezi sa mentalnim sposobnostima Buvara i Pekišea leži u odgovoru na pitanje da li su oni glupi ili su samo neznalice.³⁶ Čitalac se zatim pita da li prepisivači napreduju tokom svog enciklopedijskog poduhvata. Nijedan *siguran* signal koji bi ovo potvrdio ne nalazi se u tekstu. Ovo je zadatak koji je Flober prećutno namenio čitaocu: dok se pita o intelektualnom statusu glavnih junaka, čitalac i sam prolazi kroz epistemološki proces koji mu književni postupak nameće, postaje svestan važnosti ovog pitanja i usvaja kritičko polazište. Ovo polazište implicira da glupost nije glavna osobina Buvara i Pekišea³⁷, već da odnos između stvarnosti i onog što čitaju tu igra odlučujuću ulogu. Kao što je nemoguće pouzdano reći da li autor preko junaka izražava neke od sopstvenih ideja ili im se podsmeva, jednako je teško izdvojiti polove štetnih uticaja – oni potiču od glavnih junaka, od njihove okoline kao i od knjiga koje čitaju – nepredvidljivo sadejstvo ovih činilaca stvara teškoće u saznavanju. Problem epistemoloških posledica čitanja je očigledan u *Gospođi Bovari* i u *Sentimentalnom vaspitanju*, ali u *Buvaru i Pekišeu* dobija svoj pravi značaj. Vrednost knjige je znalački istaknuta, jer je knjiški diskurs ključni element samog književnog postupka. Sam status knjige dovodi se u pitanje.³⁸ Kao što je to Ekhard Hefner lepo sročio, ono što Flober želi da pokaže jeste „opšta nemogućnost iznalaženja puta za valjanu primenu knjiškog znanja i za odgovarajuću predstavu o svetu preko

³⁵ René Dumesnil, *op. cit.*, str. CX. Dimenil brani intelekt glavnih junaka ističući njihovu nemogućnost pred metodom, jer „nisu imali učitelja koji bi ih vodio, koji bi ih savetovao“.

³⁶ Claudine Gothot-Mersch, „Bouvard et Pécuchet: sur la genèse des personnages“, u *Flaubert à l'oeuvre*, Paris, Flammarion, „Textes et manuscrits“, 1980, str. 141. Autorka iznosi ovaj problem i govori o protivrečnostima između scenarija za roman i Floberove prepiske: „Treba, međutim, reći da *Prepiska*, s druge strane, prikazuje dvojicu naivčina ne kao budale, već kao neznalice – što je nešto sasvim drugo“.

³⁷ U vezi s ovim videti Roland Barthes, „La crise de la vérité“, u *Le Grain de la voix, Entretiens 1962-1980*, Éditions du Seuil, 1981, str. 234: „Ovo podseća na glupost, ali ne treba dozvoliti da nas ta reč općini. Meni se to desilo dok sam proučavao glupost kod Flobera, a onda sam shvatio da je ono što je važno možda negde drugde“.

³⁸ Videti Norman Lalonde, „La somme et le récit: l'exemple de *Bouvard et Pécuchet*“, *Littératures*, n° 29, automne 1993, str. 73. Lalond smatra da je upravo ovo pitanje koje *Buvar i Pekiše* postavlja književnosti: „*Buvar i Pekiše* celokupnoj književnosti postavlja suštinsko pitanje: šta predstavljaju knjige i koliko vrede?“

mase knjiga iz univerzalne biblioteke“.³⁹ U ovome se očituje Floberov skepticizam. Preko satirične dimenzije i ponašanja dva pisara pokazuje se nemogućnost zvaničnog mnjenja devetnaestog veka da stvori sliku koherentnog znanja: „Osnovna i najvažnija struktura *Buvara i Pekišea*, odnosno neuspeha 'junaka', ne proizlazi isključivo iz naivnog i nedovoljno ozbiljnog ponašanja glavnih likova; ovaj neuspeh takođe proističe, u velikom broju slučajeva, iz činjenice da sama epistema tog vremena ne predstavlja više koherentan i zatvoren sistem različitih grana znanja, već se raspala u mnoštvo nauka i autonomnih/heteronomnih metodologija koje se međusobno takmiče“.⁴⁰

Flober je uspeo da otkrije, preko tužne groteske i položaja svojih likova, ponor nad koji se nadnelo samo nekoliko smelih duhova: ljudsko znanje je podložno greškama, izgrađeno je na krhkim temeljima, izvesnost ne postoji. Jasno je da je Flober pokazao da se ne može potpuno verovati udžbenicima i da „postoje protivrečnosti među najstručnijim naučnicima“⁴¹, ali pitanje koje se postavlja u vezi sa skepticizmom u *Buvaru i Pekišeu* odnosi se na njegove dimenzije. Da li je to radikalni skepticizam, pesimistički, ili je ipak moguće doći bar do nekog saznanja? Možda odgovor leži u iskazu koji ne podleže ironiji u tekstu: „Izvesnost da ništa ne postoji (ma kako bila žalosna) ipak je izvesnost. Malo je ljudi sposobnih da je imaju.“⁴² Flober ostavlja prostora za valjano saznanje.

Kao Montenjev sledbenik, Flober naglašava ograničenost ljudskih saznavnih moći, ali takođe želi da pokaže da ispravna metoda i valjano obrazovanje mogu čoveku da osvetle put saznanja: nesaznatljivo je to u manjoj meri ukoliko ga naš duh prepozna i prizna. Autor nigde eksplicitno ne ukazuje na ovakav stav, već ga čitalac iščitava.

Ovo postaje još jasnije ukoliko se uoči dvostruki status greške u Floberovom romanu. Flober je želeo da pokaže da je greška prirođena svakom ljudskom poduhvatu, jer su naše saznavne moći ograničene. S druge strane, najveću grešku čini čovek Napretka: u žurbi da što pre osvoji sve discipline univerzalnog znanja, on nema vremena da uoči važne veze i da zaista *vidi*. Put koji prelaze Buvar i Pekiše pokazuje ono što Žak Nef naziva „racionalnošću greške“.⁴³

Takođe se možemo pitati, kao Klodin Goto-Merš, o mogućnosti završetka ovako koncipiranog dela. Da li je stvarno bilo nemoguće privesti kraju ovakav projekt, bez obzira na udeo slučaja koji je htelo da Flober umre pre nego što je ispunio svoj plan?⁴⁴ Još jedan

³⁹ Eckard Höfner, „*Bouvard et Pécuchet* et la science livresque. Remarques épistémologiques et poétologiques sur la dernière œuvre de Flaubert“, u *Gustave Flaubert. Procédés narratifs et Fondements épistémologiques*, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1987, str. 151.

⁴⁰ *Ibid*, str. 157.

⁴¹ René Jasinski, „Le thème de l'échec dans *L'Éducation sentimentale* et *Bouvard et Pécuchet*“, u *À travers le XIXe siècle*, Paris, Minard, 1975, str. 316.

⁴² *Buvar i Pekiše*, str. 209.

⁴³ Jacques Neefs, „*Bouvard et Pécuchet*, la prose des savoirs“, *Théorie-Littérature-Enseignement*, n° 10, 1992, str. 132 : „Flober nas uči da čitamo bolje od njegovih likova, on prati jednu vrstu racionalnosti greške.“

⁴⁴ Claudine Gothot-Mersch, „Le roman interminable: un aspect de la structure de *Bouvard et Pécuchet*“, u *Flaubert et le comble de l'art. Nouvelles recherches sur „Bouvard et Pécuchet“*, Paris, SEDES-CDU, 1981, str. 22. Ovde se ispituje kružna kompozicija *Buvara i Pekišea* i, imajući u vidu celokupan Floberov plan romana, koji je podrazumevao i drugi tom, sledi da je, prema rečima autorke članka,

fenomen može biti značajan za razumevanje kasne Floberove književne produkcije. To je prosede koji je Flober primenjivao kako bi odstranio svako moguće nametanje finalnosti, kretanje ka zaključku. Pokušao je da amputira tkivo teksta koje bi ukazivalo na konkluzivnost.⁴⁵ Medicinski termini pogoduju opisu prave disekcije koju Flober sprovodi u tekstu. Ova operacija prethodi utisku eliptičnosti koji čitalac stiče. Pjer-Mark de Biazzi pokazuje genetičke etape formiranja konačnog teksta, uključuje scenarija, zatim detaljno ponovno pisanje, balzakovsko proširivanje, koje je kasnije značajno osakaćeno posle Floberove intervencije koja želi da izbriše svaki trag finalnosti: „Na ovaj način floberovski tekst se stvarno završava tek kad pisac postaje siguran da je u središte svog dela postavio ono o čemu je nemoguće odlučiti, kako bi rizik konkluzivnosti bio potpuno otklonjen. Floberovski rukopis nastoji da na svakom strateškom mestu priče odredi zone nedovršenosti koje su smišljene da bi delimično učestvovala u prostoru stvaranja značenja kod čitaoca.“⁴⁶ Čitalac, polazeći od ovih ožiljaka koji su već zacelili u tekstu, ipak bolje razume jaz između dokumenata i teksta, između teksta i stvarnosti.

Tako na kraju shvatamo da je Rolan Bart bio u pravu – ono što je najvažnije mora biti drugde. Iako odmah uočava oštrinu Floberove satire, čitalac polako shvata da njena glavna meta nisu isključivo Buvar i Pekiše i da problem njihove inteligencije nije puko funkcionalno rešenje. Ovaj problem ukazuje na dvostruku perspektivu koja seže dalje od samih protagonista, a čitalac shvata da ne može da odredi njen domet, ma koliko pokušavao. Ponovo se pitamo o svetu i ludosti, kao i o njenom poreklu, sve nam to zvuči poznato.

„roman suštinski nemoguće dovršiti“. Međutim, u predgovoru svom izdanju *Buvara i Pekišea*, Gustave Flaubert, *Bouvard et Pécuchet, avec des fragments du „second volume“*, dont le Dictionnaire des idées reçues, chronologie, présentation, notes, dossier, bibliographie par Stéphanie Dord-Crouslé, Paris, Flammarion, „GF“, 1999, str. 28, Stefani Dor-Krulle iznosi suprotno mišljenje: „Floberov poduhvat je kolosalan i zastrašujući, ali ne i bez završetka, kao što se ponekad smatralo“.

⁴⁵ Videti Pierre-Marc de Biazzi, „Flaubert et la poétique du *non-finito*“, u *Le Manuscrit inachevé. Écriture, création, communication*, Paris, Éditions du CNRS, 1986, str. 55, gde genetički pristup daje dragocene argumente za razumevanje Floberovog eliptičnog postupka.

⁴⁶ *Ibid*, str. 56.